

Grażyna Praweńska-Skrzypek, Bolesław Domański

Zróżnicowanie przestrzenne postrzegania własnego regionu przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1, 42-52

1997

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Grażyna Praweńska-Skrzypek,

Bolesław Domański

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

Zróżnicowanie przestrzenne postrzegania własnego regionu przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego

Śląsk Cieszyński jest rzadkim w Europie przykładem regionu o wyraźnie wykształconej specyfice powstałej na styku różnych kultur. Pomimo zmieniającej się w historii przynależności politycznej i ostatecznego przedzielenia w 1918 roku granicą państwową, a tym samym utraty możliwości formalnego usankcjonowania odrębności, zachował on swoistość kulturową. W jakim stopniu region ten funkcjonuje w świadomości jego współczesnych mieszkańców po polskiej stronie granicy? Czy sposób jego postrzegania jest przestrzennie zróżnicowany i co wpływa na to zróżnicowanie? Jakie cechy przede wszystkim są dziś uznawane przez mieszkańców Śląska Cieszyńskiego za specyficzne dla tego regionu? To główne pytania, na które starali się znaleźć odpowiedź autorzy prezentowanego badania, którego celem było przede wszystkim zidentyfikowanie zróżnicowania przestrzennego elementów świadomości regionalnej na obszarze Śląska Cieszyńskiego.

Metoda

Badaniami ankietowymi objęto 400 przypadkowo dobranych dorosłych respondentów, mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego. Część pytań w wyko-

rzystanym kwestionariuszu ankiety wzorowana była na ankiecie opracowanej przez H. Rusek i L. Werpachowskiego. W doborze miejscowości, w których przeprowadzono badania, kierowano się następującymi kryteriami: położeniem w stosunku do Cieszyna, odległością od głównych ciągów komunikacyjnych, „miejskością” i „wiejskością” oraz funkcjami miejscowości. Wybrano 3 miasta (Cieszyn, Skoczów i Strumień) oraz 7 wsi położonych w różnej odległości od Cieszyna, zarówno przy głównych ciągach komunikacyjnych, jak i peryferyjnie. Badane miasta i wsie pełnią różne funkcje. Cieszyn jest ośrodkiem obsługi o znaczeniu ponadlokalnym, a dziś nawet międzynarodowym, ważnym ośrodkiem przemysłu i handlu. Skoczów jest także harmonijnie rozwijającym się ośrodkiem wielofunkcyjnym, obsługuje jednak znacznie mniejszy obszar. Strumień to stagnujące miasteczko na peryferiach Śląska Cieszyńskiego. Wśród miejscowości wiejskich znalazły się: turystyczna Brenna, przemysłowa Jasienica i do niedawna przemysłowy Golezów oraz leżący przy przejściu granicznym Dziegielów, podmiejskie Zamarski i bardziej peryferyjnie położone, głównie rolnicze Dębowiec i Rudzica.

Świadomość regionalna

Świadomość regionalna definiowana jest jako ta część świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego regionu lub własnej grupy regionalnej. Według Z. Rykła składa się na nią wiele elementów, a przede wszystkim:

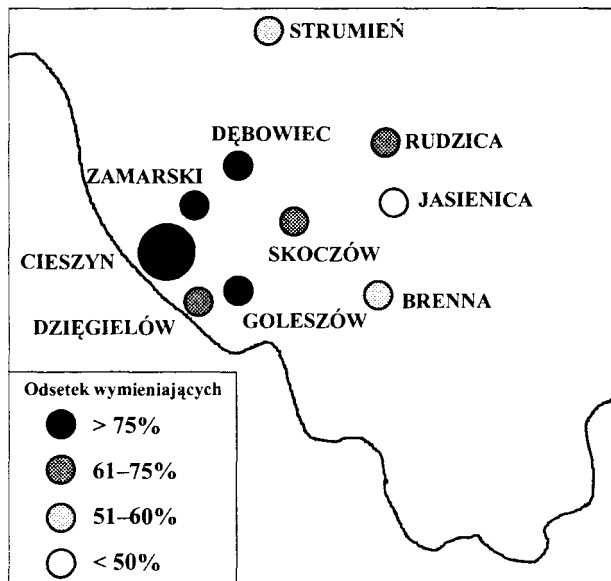
- poczucie przynależności i przywiązania do własnej ziemi,
- przekonanie, że ziemia ta ma pozytywnie oceniane właściwości,
- przekonanie, że zamieszkująca ją społeczność tworzy lub stworzyła w przeszłości określone wartości, wchodzące w skład oryginalnej kultury,
- poczucie identyfikacji z tą społecznością i jej kulturą,
- świadome uczestniczenie w życiu publicznym, czego efektem jest zarówno specyficzna przestrzeń relacji społecznych, jak i typ zagospodarowania oraz akceptowane wzory zachowań.

Nazwa własnego regionu

Nazywając zamieszkiwany przez siebie region respondenci najczęściej używali określeń zawierających słowo „cieszyński” — 70% ogółu badanych (w tym „Śląsk Cieszyński” — prawie połowa). Inne nazwy pojawiały się sporadycznie

i głównie w miejscowościach leżących na obrzeżu regionu. Było to najczęściej nazewnictwo fizycznogeograficzne, propagowane konsekwentnie przez szkołę, które zaburza postrzeganie regionów w kategoriach kulturowych i gospodarczych. W tym przypadku używano (najczęściej w Brennej) określenia „Beskidy”. Pojawiało się też nazewnictwo administracyjne — „Bielskie” oraz „Podbeskidzkie”. Oba określenia związane są z dominującą rolą Bielska-Białej jako ośrodka regionalnego. Te konkurencyjne nazwy używane były zaskakująco rzadko, każda z nich przez zaledwie 5% badanych. Ujednolicony sposób nazywania swojego regionu wskazuje na bardzo wyraźnie wykształcone poczucie przynależności regionalnej.

Podkreśla to jeszcze bardziej zasięg przestrzenny używania nazwy „Cieszyńskie”. W obrębie rdzenia Śląska Cieszyńskiego (po wyłączeniu Strumienia, Jasionicy, Rudzicy i Brennej), odsetek osób tak określających swój region wynosił powyżej 75%, a nawet dochodził do 90% (ryc. 1). Warto przy tym podkreślić, że to nie w Cieszynie osiągnął najwyższe wartości, lecz w Zamarskach, Goleszowie i Dębowcu. Rozprzestrzenienie tej nazwy jest bardzo duże. Nawet w Strumieniu, na obrzeżach historycznego Śląska Cieszyńskiego, używała jej dla określenia swojego regionu ponad połowa respondentów. W mieście tym funkcjonowała jednocześnie nazwa lokalna „Żabi Kraj”. Jediną z badanych miejscowości, w której nazwa „Cieszyńskie” nie służyła większości mieszkańców do identyfikacji własnego regionu, była Jasionica (tylko 30%). Używano tu różnych określeń, najczęściej — „Bielskie” i „Podbeskidzie”.

Ryc. 1. Identyfikacja regionu własnego zamieszkania jako „Cieszyńskiego”. (Odsetek używających nazwy „cieszyński” w ogólnej liczbie respondentów z danej miejscowości)

Przywiązanie do własnego regionu

W badanym obszarze stwierdzono powszechnie bardzo silne przywiązanie do własnego regionu. W miejscowościach, których mieszkańcy określali swój region jako „Cieszyński”, deklarowało je 85% respondentów. Jest to jedna z najwyższych wartości w porównaniu ze stwierdzanymi w innych regionach Polski. Wartość ta silnie kontrastuje ze słabym przywiązaniem do własnego regionu w Jasienicy i Rudzicy. Porównując to ze sposobami nazywania swojego regionu, możemy domyślać się zaburzonego poczucia przynależności terytorialnej w tych miejscowościach, co związane jest z zanikającymi na tym obszarze wpływami różnych ośrodków oraz być może z przebiegiem dawnej granicy powiatowej.

Warto w tym miejscu również podkreślić, że poziom wykształcenia respondentów nie różnicował deklarowanego stopnia przywiązania do regionu. Jedynym pozaprzestrzennym czynnikiem, który częściowo miał różnicujący wpływ, było wyznanie respondentów. Najsilniejszym poczuciem przywiązania charakteryzowały się osoby wyznania ewangelicko-augsburskiego. Nieco słabsze, lecz też silne przywiązanie, deklarowały osoby wyznania rzymskokatolickiego. Stosunkowo najsłabsze było ono w przypadku osób określających się jako niewierzące.

Ocena własnego regionu oraz możliwości jego rozwoju

Respondenci bardzo pozytywnie oceniali swój region. Potwierdza to silną z nim identyfikację, poczucie dumy z zamieszkiwania właśnie tutaj, chęć pochwalenia się swoją ziemią i podkreślenia jej walorów. Porównując swój region do innych niemal powszechnie uważano, że jest on piękny oraz posiada swoistą tradycję i kulturę. Cechy te powszechnie zostały najwyżej ocenione.

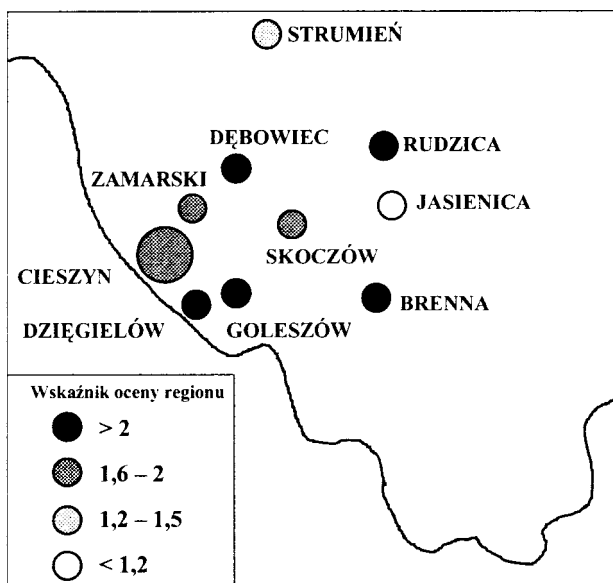
Bardzo wysoko oceniano też możliwości rozwoju regionu. Za sprzyjające rozwojowi uznawano zwłaszcza walory geograficzne. Wskazywano przy tym dwa elementy umożliwiające szybki rozwój: bliskość przejść granicznych (Cieszyn, Dziegiełków, Golezów) oraz warunki turystyczne (Brenna, Rudzica). Za szczególnie sprzyjające rozwojowi respondenci równie często uznawali walory przyrody i krajobrazu, jak i przygraniczne położenie. Zdaniem respondentów rozwojowi regionu sprzyjają także czynniki kulturowe: przywiązanie mieszkańców do regionu, cechy mieszkańców, a zwłaszcza ich przedsiębiorczość.

Najpowaźniejszy wpływ na obecny rozwój wywarły jednak, zdaniem 70% respondentów, zmiany polityczne — zarówno w skali ogólnokrajowej, jak i lo-

kalnej (głównie zmiana ustroju, otwarcie granic, prywatyzacja). Duża część ankietowanych (50%) przyczyn rozwoju upatrywała w zmianach *stricte* gospodarczych (głównie rozwoju firm prywatnych, handlu i usług). Część osób za czynnik sprzyjający rozwojowi regionu uznała zrealizowanie inwestycji komunalnych.

Jedyną wyraźnie niżej ocenianą cechą regionu (choć także pozytywnie) była natomiast czystość środowiska. Wiąże się to też z uznaniem, że rozwojowi regionu raczej nie sprzyja sąsiedztwo okręgów przemysłowych: Ostrawsko-Karwińskiego i Górnosląskiego.

Zróznicowanie przestrzenne pozytywnej oceny własnego regionu było stosunkowo niewielkie. Poszczególne cechy powszechnie były oceniane pozytywnie lub bardzo pozytywnie. Wyjątkiem, po raz kolejny, była Jasienica oraz (w nieco mniejszym stopniu) peryferyjnie położony Strumień (rys. 2).

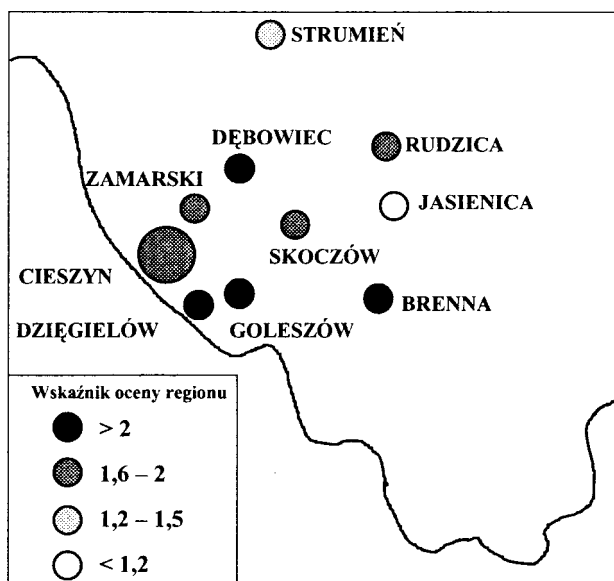
Ryc. 2. Ocena regionu własnego zamieszkania w porównaniu z innymi regionami. (Wskaźnik oceny regionu stanowi średnią ocenę 7 cech ujętych w dyferencjale semantycznym, w skali od -3 do +3)

Można uznać, że pozytywna ocena cech regionu i jego możliwości rozwojowych jest charakterystycznym elementem świadomości regionalnej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Pozytywna ocena cech własnego regionu stanowi bardzo ważny element postaw regionalistycznych, a tym samym działań sprzyjających sukcesowi regionu w sferze gospodarczej i politycznej.

Ocena mieszkańców własnego regionu

Ankietowani ogólnie nieco lepiej oceniali cechy regionu niż cechy jego mieszkańców. Jednocześnie opinie dotyczące cech mieszkańców były znacznie bardziej zróżnicowane w przestrzeni. Najwyżej w porównaniu z cechami mieszkańców innych regionów oceniano przywiązanie do tradycji i kultury, religijność oraz gospodarność. Stosunkowo słabiej, ale także pozytywnie, oceniano zamożność mieszkańców oraz życzliwość w stosunkach międzyludzkich.

Najczęściej pozytywnie postrzegano cechy mieszkańców nie w Cieszynie, lecz w sąsiadujących miejscowościach wiejskich: Dziegiełowie, Goleiszowie i Dębowcu, a także w Brennej (ryc. 3). Najlepiej zatem widziano mieszkańców w miejscowościach, w których zachowały się tradycyjne społeczności. Podobnie jak w przypadku ocen regionu, stosunkowo najmniej pozytywnie postrzegano jego mieszkańców w Jasienicy, gdzie szczególnie nisko (jedyna ujemna ocena w przekroju wszystkich cech i miejscowości) oceniano otwartość i tolerancyjność mieszkańców oraz życzliwość w stosunkach międzyludzkich. W miejscowościach tych stosunkowo słabo oceniano też gospodarność, zaradność i przedsiębiorczość mieszkańców w porównaniu z innymi regionami Polski.

Ryc. 3. Ocena mieszkańców własnego regionu w porównaniu z mieszkańcami innych regionów kraju. (Wskaźnik oceny mieszkańców stanowi średnią ocenę 7 cech ujętych w dyferencjale semantycznym, w skali od -3 do +3)

Postrzeganie prywatnej przedsiębiorczości lokalnej

Elementem swoistej kultury regionu są też akceptowane wzory zachowań przedsiębiorczych (ekonomicznych). Ankietowani mieszkańcy regionu generalnie bardzo pozytywnie postrzegali rozwój prywatnej przedsiębiorczości w swoich gminach. Przeciętnie 97% ogółu ankietowanych korzystnie oceniało jej rozwój z punktu widzenia interesów gminy i jej mieszkańców. Była to jedna z najbardziej ujednoczonych opinii w przekroju zarówno grup, jak i społeczności terytorialnych. Pozwala to postawić tezę, że przedsiębiorczość jako akceptowany wzór zachowań, jest jedną z wyróżniających cech społeczności regionalnej Śląska Cieszyńskiego, podczas gdy w Polsce nierzadko są postawy traktujące przedsiębiorczość prywatną jako zjawisko z pogranicza patologii społecznej.

Wśród korzyści płynących dla gminy i jej mieszkańców z rozwoju firm prywatnych najczęściej wymieniano przyrost miejsc pracy, polepszenie dostępności i jakości usług, zwiększenie możliwości wyboru, rozwój handlu, wzrost wpływów do budżetu gmin, podniesienie stopy życiowej mieszkańców i wreszcie lokalny rozwój gospodarczy.

Bardzo duża część respondentów (66% w miastach oraz 60% na wsi) deklarowała osobistą gotowość do prowadzenia indywidualnej działalności gospodarczej. Tak wyrażona skłonność do ryzyka inwestycyjnego była zdecydowanie zróżnicowana w przekroju badanych miejscowości. Najwyraźniej zaznaczyła się ona w Skoczowie, Dzięgielowie i Rudzicy, najsłabiej zaś (przewaga niechętnych do założenia firmy) w Dębowcu, Goleszowie i Zamarskach. Interesujące jest, że nie stwierdzono wyraźnej zależności gotowości do prowadzenia firmy od cech osobowych: płci, wykształcenia oraz wyznania.

Postrzeganie sąsiadów zza Olzy

Specyfika położenia regionu oraz jego historia sprawiają, że jedną z istotnych cech kultury mieszkańców jest postawa wobec sąsiadów zza Olzy. Zdecydowana większość respondentów deklarowała życzliwy (40%) bądź obojętny (43%) stosunek do obywateli Czech. Odsetek osób negatywnie nastawionych do sąsiadów był wyższy w miastach (14—27%), gdzie opinia ta w dużej mierze kształtowała się pod wpływem bieżących kontaktów handlowych. Na wsi, gdzie postawa wobec sąsiadów zza granicy bazowała na więziach rodzinnych i przyjacielskich, ich ocena była zdecydowanie korzystniejsza. Zaskakujące jest, że

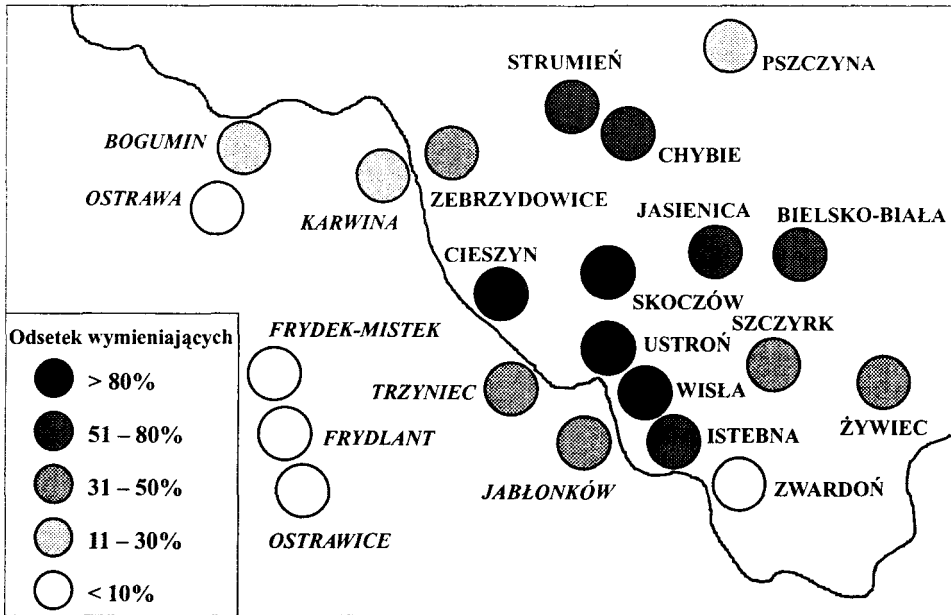
odległość od Cieszyna nie miała wpływu na zróżnicowanie stopnia pozytywnego lub negatywnego nastawienia do mieszkańców zza Olzy.

Sąsiadów postrzegano generalnie jako bardziej gospodarnych, zamożniejszych i bardziej pracowitych, w podobnym stopniu przywiązanych do tradycji i kultury, ale mniej tolerancyjnych i mniej otwartych od ludzi mieszkających po polskiej stronie granicy. W ocenie przywiązania do tradycji i kultury zaznaczyła się wyraźnie różnica między miastem a wsią. W miastach (głównie Cieszyn i Skoczów) przeważała opinia, że nie ma istotnej różnicy między obywatelami Czech i Polski. Być może jest to efektem częstych imprez kulturalnych po obu stronach granicy. Mieszkańcy wsi w większości uważali, że sąsiedzi są bardziej przywiązani do tradycji i kultury.

Potwierdzeniem pozytywnego nastawienia do sąsiadów była opinia wobec małżeństw mieszanych. Aż 70% ankietowanych uważało je za równie wartościowe jak małżeństwa endogamiczne. Wśród niechętnych takim małżeństwom w swojej najbliższej rodzinie przeważali mężczyźni mieszkający w miastach. Liczba nieprzychylnych tym związkom rosła też z wiekiem, a w miastach także wraz z mocniejszym zakorzeniem respondentów w regionie. Specyficzna sytuacja panowała we wsiach leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Cieszyna (Zamarski, Dzięgielów, Dębowiec, Goleszów). Im większa zasiedloność respondentów tym mniejsza była ich niechęć do zawierania małżeństw z obywatelami Czech.

Zasięg własnego terytorium

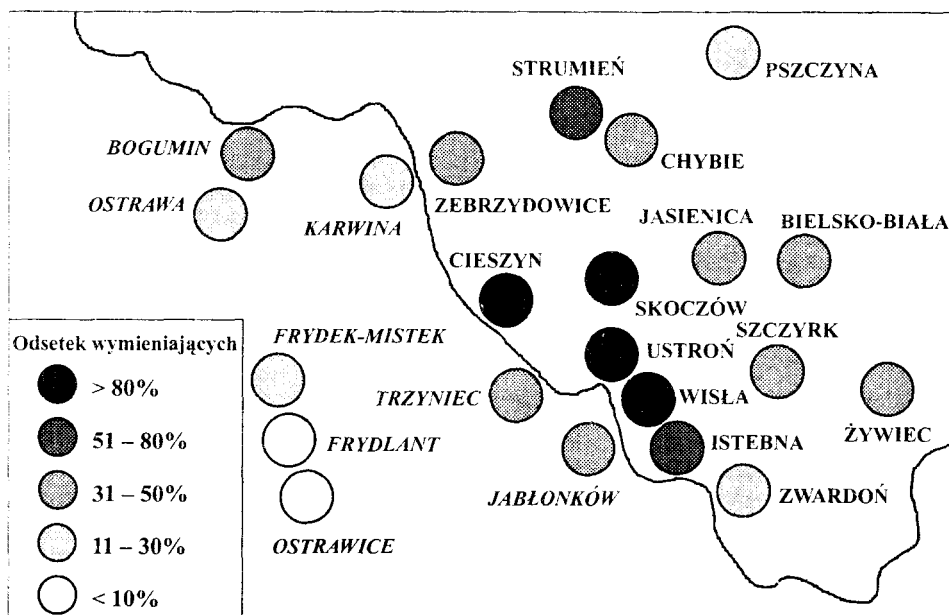
Jednym z podstawowych elementów świadomości regionalnej jest identyfikacja z określonym terytorium. Ankietowani najczęściej jako miejscowości wyznaczające „ich ziemię” wybierali: Skoczów (96%), Cieszyn (94%), Ustron (85%) i Wisłę (85%) (ryc. 4), czyli miejscowości stanowiące kulturalno-historyczne centrum Śląska Cieszyńskiego, popularne miejscowości turystyczne i ośrodki obsługi. Stosunkowo często wskazywano też leżące po polskiej stronie peryferyjne miejscowości historycznego Śląska Cieszyńskiego, np. Strumień i Istebną. Dość licznie, ale już mniej niż połowa ankietowanych wymieniała też Bielsko-Białą, Jasienicę, Szczyrk i Żywiec. Wskazanie dwóch ostatnich miejscowości spoza historycznego Śląska wynika z ich popularności oraz ich lokalizacji w jednym województwie bielskim. Wydaje się, że funkcjonują tu dwa poziomy identyfikacji terytorialnej. Podstawowy, związany z tradycyjnym zasięgiem Śląska Cieszyńskiego, oraz wyższy, zbliżony do województwa bielskiego. Wciąż jednak w niektórych częściach bardzo wyraźna jest granica historyczna, np. między Zwardoniem a Istebną czy między Strumieniem a Pszczyną.

Ryc. 4. Zasięg własnego regionu w świadomości mieszkańców badanych regionów. (Odsetek wymienianych wyraża proporcję osób uznających daną miejscowość za należącą do regionu własnego zamieszkania)

Interesującym zagadnieniem jest wskazywanie jako przynależnych do własnego regionu miejscowości historycznego Śląska Cieszyńskiego leżących w Czechach. Przyległe miejscowości po stronie czeskiej: Trzyniec, Jabłonków i Bohumin uznawane były za część „swojej ziemi” przez 40—45% ankietowanych. Ostrawa jako najważniejszy ośrodek regionalny czeskiej części Śląska wskazywana była znacznie rzadziej. Można by mówić o swoistej emancypacji tego miasta porównywalnej z tą, której po polskiej stronie dokonało Bielsko-Biała. Najrzadziej jako części własnego regionu wskazywane były miejscowości leżące nad Ostrawicą (Frydlant, Ostrawica i Frydek-Mistek), wzdłuż historycznej zachodniej granicy Śląska Cieszyńskiego.

Wyłączenie z analizy miejscowości najbardziej peryferyjnych i stosunkowo najślabiej identyfikujących się z regionem „cieszyńskim”, czyli Jasienicy, Brennej, Rudzicy i Strumienia, pozwoliło określić zasięg „własnej ziemi” mieszkańców rdzenia Śląska Cieszyńskiego (ryc. 5). Identyfikowali się oni przeważnie z mniejszym i bardziej zwartym obszarem położonym koncentrycznie wokół Cieszyna. Znacznie wzrósł odsetek wskazań miejscowości leżących na Zaolziu: Trzyńca, Jabłonkowa oraz Bohumina. Zdecydowanie rzadziej wskazywano natomiast Bielsko-Białą, Jasienicę, Chybie i Strumień.

Ryc. 5. Zasięg własnego regionu w świadomości mieszkańców badanych miejscowości rdzenia Śląska Cieszyńskiego. (Odsetek wymienianych wyraża proporcję osób uznających daną miejscowość za należącą do regionu własnego zamieszkania)

Podsumowanie

Niniejsze badanie dowiodło bardzo silnego poczucia odrębności regionalnej mieszkańców polskiej części Śląska Cieszyńskiego, a także silnego przywiązania do regionu w zdecydowanej większości badanych miejscowości.

Charakterystycznymi cechami świadomości regionalnej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego były bardzo wysoka pozytywna ocena własnego regionu i jego mieszkańców na tle kraju (dobrze rokująca działaniom związanym z decentralizacją systemu administracji publicznej), a także bardzo wysoka ocena możliwości rozwoju regionu. Specyficzną cechą świadomości regionalnej, bardzo ujednoliconą i rozpowszechnioną, było też pozytywne nastawienie do prywatnej przedsiębiorczości gospodarczej oraz gotowość do podejmowania działalności gospodarczej na własny rachunek.

Rdzeń regionu w sensie świadomości regionalnej stanowiły miejscowości wiejskie położone wokół Cieszyna. Prawdopodobnie jest to związane z większą zasiedlonością mieszkańców, podczas gdy w Cieszynie znaczna część mieszkańców to ludność napływowa. Miejscowości rdzenia Śląska Cieszyńskiego cech-

wały się deklarowanym najwyższym przywiązaniem do regionu, określanego jako „Cieszyński”, najbardziej pozytywną oceną cech mieszkańców oraz wpływu prywatnych przedsiębiorców na rozwój gmin i regionu, szczególnie przychylną postawą wobec obywateli Czech oraz mieszanych małżeństw.

Wśród badanych miejscowości wyróżniała się Jasienica. Zaznaczył się tu najsilniejszy wpływ Bielska-Białej, dominującego ośrodka miejskiego w tej części kraju. Wpływ ten sprowadzający się głównie do związków funkcjonalnych — pracy i obsługi, nie wywołał jednak silnej identyfikacji przestrzenno-kulturowej. Można raczej mówić o słabo wykształconej świadomości regionalnej i zaburzeniu poczucia przynależności regionalnej. Wyraźne jest osłabienie tradycyjnej identyfikacji, która jednak nie została zastąpiona inną. Nawet Strumień czy Rudzica, choć bardziej oddalone od Cieszyna, mocniej identyfikują się ze „swoją ziemią”, nie znajdują się bowiem pod bezpośrednim wpływem innego ośrodka regionotwórczego.

W sensie terytorialnym mieszkańcy najmocniej utożsamiali się z miejscowościami rdzenia Śląska Cieszyńskiego. Wyraźnie utrwaliły się w świadomości niektóre odcinki jego granic historycznych (np. pomiędzy Istebną a Zwardoniem lub Strumieniem a Pszczyną). Inne granice uległy zatarciu głównie wskutek skupienia ich w jednym województwie bielskim. Dowodzi tego częste włączanie przez respondentów w obręb Śląska Cieszyńskiego Wisły i Szczyrku. Spośród miast leżących po czeskiej stronie Olzy jedynie Trzyniec, Jabłonków i Bohumin były przez respondentów częściej uznawane za część ich własnego regionu.